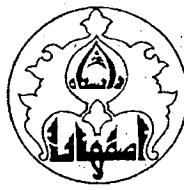

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان
دانشکده علوم اداری و اقتصاد
گروه علوم سیاسی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی علوم سیاسی

دولت رانتیر و توسعه ی سیاسی - اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما:

دکتر عباس حاتمی

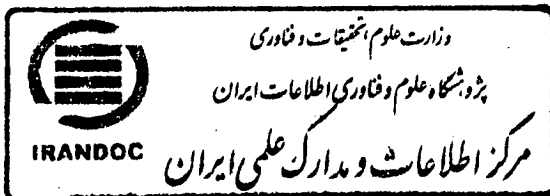
استاد مشاور:

دکتر حسین مسعود نیا

پژوهشگر:

روح اله محمدی

مهر ماه ۱۳۸۹

۱۵۸۵۳۲

۱۳۹۰/۴/۱۶

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع
این پایان نامه متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه علوم سیاسی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی علوم سیاسی آقای روح ا... محمدی

" دولت راننیر و توسعه سیاسی - اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران "

در تاریخ ۱۳۸۹/۷/۲۶ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه **عیالی** به تصویب نهایی رسید.

امضا

با مرتبه ی علمی استادیار

دکتر عباس حاتمی

۱- استاد راهنمای پایان نامه

امضا

با مرتبه ی علمی استادیار

دکتر حسین مسعودنیا

۲- استاد مشاور پایان نامه

امضا

با مرتبه ی علمی استادیار

دکتر غلامرضا دوازده امامی

۳- استاد داور داخل گروه

امضا

مرتبه ی علمی استادیار

دکتر مهدی ادیبی

۴- استاد داور خارج از گروه

مدیر گروه علوم سیاسی

دکتر حسین مسعودنیا

حرکتی اساسی از ته قلب و مغزی پر شور بر زبان دارد.

به پاس تبیر عظیم و انسانی شان از کلمه ایثار و از خودگذشتگان

به پاس حافظه سرشار و کرمای امید بخش وجودشان که در این سردترین روز کاران بهترین پشتیبان است

به پاس قلب های بزرگشان که فریاد رس است و سرگردانی و ترس در پناهمان به شجاعت می کراید

و به پاس محبت های بی دینشان که مرکز فروکش نمی کند:

تقدیم به:

پدرم اسوه صبر و استقامت که بتواند تحصیل را فراهم کرده است.

و مادرم که در مین فداکاری ارزش واقعی زندگی را برای من آموخت

و برادرانم که مشوق و انگیزه دست زندگی کردن را به من آموختند.

بنام دوست که دوست واقعی جز او نداریم.

حمد و سپاس خدای متان را که عشق غنیم انداز انبی را بر روح فانی پذیر آردی و مید و با قدرت مطلق خویش اراده آزادی را در منطق انسانها آفریدی و جرمه شعور آردی را اشرف مخلوقات نهاد.

در آغاز لازم میدانم از زحمات پدر و مادرم گرامی ام و کلیه کسانی که در دوران تحصیل همواره مشوق و پشتیبان اینجانب بوده اند کمال تشکر را انجام دهم. همچنین از جناب آقای دکتر حسینی که در طول رساله اینجانب را با مشوق های دگر کم کننده همراه نمودند و بار بار بهانه های خود را هکشتای اینجانب بوده است کمال تشکر و قدردانی را دارم. همچنین از جناب آقای دکتر مسعود نیا که مراد انجام کیفیت عالی پایان نامه همراهی نمودند قدردانی می نمایم.

در پایان از دوستان گرامی آقایان سید موسی، نجات محمدی، فرامید نجات پور، علی خواجی، نبی اله صرغفای، مهدی صفرخانی، اقبال امیری، مجتبی نوجوان، رسول نجاتی، طاهر جعفری، علی اکبر پوررضا، رحیم موسوی، حسین محمودی که در طول این دو سال مریدانی نمودند تشکر فراوان دارم.

چکیده

مفهوم رانت یکی از مهمترین مولفه های درک کشورهای نفتی می باشد. رانت به مثابه یک اصلاح اقتصادی به درآمدهایی گفته می شود که بدون تلاش یدی و فکری بدست می آید. طبق گفته بیلای دولت های که ۴۲ درصد از درآمدها از یک یا چند ماده خام بدست آید دولت رانتیر خوانده می شود که این رانت منشا خارجی دارد و با فرایند تولیدی داخلی پیوند ندارد و دولت انحصار دریافت آن را داراست و بدین ترتیب تنها درصد کمی از نیروی کار درگیر تولید رانت هستند. این مفهوم بر ماهیت دولت در جمهوری اسلامی ایران نیز تاثیرگذار بوده و باعث تحولاتی در عرصه سیاسی و اجتماعی بصورت مانعی در برابر توسعه شده است. در این رساله سعی بر آن است به این سوال پاسخ داده شود که دولت رانتیر چه تاثیری بر توسعه سیاسی و توسعه اقتصادی - اجتماعی در جمهوری اسلامی داشته است؟ برای پاسخ به این سوال می توان این فرضیه را با استفاده از نظریه دولت رانتیر بیلای و لوسیانی مطرح کرد که دولت رانتیر با کمک سایر عوامل دیگر باعث عدم توسعه سیاسی و اجتماعی در جمهوری اسلامی شده است. در بعد سیاسی رانت بر ساخت دولت و دموکراسی اثرگذار بوده است. ساخت متمرکز، روحیه رانتی در بین نخبگان و سیاست خارجی تجدید نظر طلبانه از تاثیرات رانت بر ساخت دولت در جمهوری اسلامی می باشد. در بعد دموکراسی، دولت با نگرفتن مالیات گسترده و صرف مخارج عظیم در جامعه باعث عدم شکل گیری گروههای مستقل شده است. همچنین با ایجاد هزینه های زیاد نظامی و در عین حال طراحی برنامه های نوسازی دخالت گسترده ای در جامعه انجام می دهد که باعث عدم توسعه سیاسی شده است. احزاب وابسته به دولت، مشروعیت مبتنی بر توزیع رانت، مشارکت توده ای و تجهیززی و کنترل وسائل ارتباطی از تاثیرات رانت بر وجه دموکراسی است که توسعه سیاسی را به تعویق انداخته است. در بعد اجتماعی رانت بر جامعه مدنی و بوروکراسی تاثیر داشته است و ضعف تشکل و نبود جامعه مدنی از طریق سطح نازل سرمایه اجتماعی و توسعه انسانی پایین در عدم توسعه اجتماعی موثر عمل کرده است. همچنین رشد بوروکراسی و دخالت دولت در عرصه اقتصاد باعث فساد گسترده در سطح جامعه شده است.

کلید واژه ها: رانت، دولت رانتیر، توسعه سیاسی، توسعه اجتماعی، جمهوری اسلامی ایران.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول کلیات

- ۱-۱- شرح و بیان مسئله پژوهشی ۱
- ۲-۱- واژه ها و اصطلاحات کلیدی ۳
- ۱-۲-۱- رانت ۳
- ۲-۲-۱- دولت رانتیر ۴
- ۳-۲-۱- توسعه سیاسی ۴
- ۴-۲-۱- توسعه اجتماعی ۵
- ۳-۱- پیشینه تحقیق ۵
- ۴-۱- اهداف تحقیق ۶
- ۵-۱- اهمیت و ارزش تحقیق ۶
- ۶-۱- سوالات تحقیق ۶
- ۷-۱- فرضیه ها ۶
- ۸-۱- ابزار تجزیه و تحلیل ۷
- ۹-۱- سازماندهی تحقیق ۷

فصل دوم: ادبیات موضوعی تحقیق

- ۱-۲- مقدمه ۸
- ۲-۲- گفتار اول: تعاریف مفهومی ۹
- ۱-۲-۲- رانت ۹
- ۲-۲-۲- اقتصاد رانتی ۱۱
- ۳-۲-۲- دولت رانتیر ۱۱
- ۴-۲-۲- رانتیرسم ۱۲
- ۵-۲-۲- رانت جوئی ۱۳
- ۳-۲- گفتار دوم: چارچوب تئوریک تحقیق ۱۳
- ۱-۳-۲- رهیافت هایی نظری رویکرد دولت رانتیر ۱۹

الف

عنوان	صفحه
۲-۳-۱-۱- مکتب انتخاب عمومی	۱۹
۲-۳-۱-۲- رهیافت اقتصاد سیاسی	۲۰
۲-۳-۱-۳- رهیافت نوفایده گرایی	۲۱
۲-۳-۱-۴- رهیافت جامعه شناسی مالی	۲۱
۲-۴-۱-۲- گفتار سوم: آثار وابستگی به رانت خارجی	۲۳
۲-۴-۱-۱- دموکراسی و توسعه سیاسی	۲۳
۲-۴-۱-۱-۱- نظریه دولت تحصیلدار	۲۳
۲-۴-۱-۱-۱-۱- اثر مالیات	۲۴
۲-۴-۱-۱-۲- اثر مخارج دولت (هزینه ای)	۲۵
۲-۴-۱-۱-۳- اثر شکل گیری گروهها	۲۶
۲-۴-۱-۲- سازوکار نظامی گری	۲۷
۲-۴-۱-۳- ساز و کار نوسازی (مدرن سازی)	۲۸
۲-۴-۲- نفرین یا بلای منابع: تاثیر رانت بر اقتصاد و اجتماع	۲۹
۲-۵- نتیجه گیری فصل	۳۰

فصل سوم ماهیت و ساختار دولت در ایران

۳-۱- مقدمه	۳۲
۳-۲- دولت	۳۳
۳-۳- ویژگی های دولت جهان سومی	۳۴
۳-۴- ویژگی تاریخی دولت در ایران	۳۵
۳-۴-۱- دولت ماقبل مدرن در ایران	۳۵
۳-۴-۲- دولت مدرن در ایران	۳۷
۳-۵- نظریات گوناگون درباره بررسی ماهیت دولت در ایران	۳۹
۳-۵-۱- نظریه استبداد شرقی	۴۳
۳-۵-۲- نظریه دولت پاتریمونیل	۴۵
۳-۵-۳- نظریه سلطانیسم	۴۷
۳-۵-۴- نظریه شبه مدرنیسم	۴۸

۴۸	۳-۵-۵- نظریه دولت مطلقه.....
۴۹	۳-۵-۶- نظریه دولت وابسته.....
۵۰	۳-۵-۷- ماهیت دولت در جمهوری اسلامی ایران.....
۵۰	۳-۵-۷-۱- دولت ایدئولوژیک پوپولیست.....
۵۱	۳-۵-۷-۲- دولت اقتدارگرای بوروکراتیک.....
۵۲	۳-۵-۷-۳- حاکمیت دوگانه و دموکراسی صوری و نمایشی.....
۵۵	۳-۵-۸- نظریه دولت رانتیر.....
۵۶	۳-۵-۸-۱- ایران به مثابه یک دولت تحصیلدار.....
۵۸	۳-۵-۸-۲- جمهوری اسلامی به مثابه یک دولت تحصیلدار.....
۶۱	۳-۶- نتیجه گیری فصل.....

فصل چهارم دولت رانتیر و توسعه سیاسی

۶۳	۴-۱- مقدمه.....
۶۴	۴-۲- توسعه سیاسی.....
۶۵	۴-۲-۱- دولت رانتیر و ساخت سیاسی.....
۶۸	۴-۲-۱-۱- تمرکز ساخت دولت.....
۶۸	۴-۲-۱-۲- استقلال دولت از جامعه.....
۶۹	۴-۲-۱-۳- تبدیل شدن دولت به توزیع کننده رانت.....
۶۹	۴-۲-۱-۴- تضعیف توانایی و کارویژه استخراجی و دوباره توزیعی دولت.....
۷۰	۴-۲-۱-۵- ساخت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران.....
۷۴	۴-۲-۱-۶- دولت رانتیر و نخبگان سیاسی.....
۷۷	۴-۲-۱-۷- دولت رانتیر و سیاست خارجی.....
۸۲	۴-۲-۲- دولت رانتیر و دموکراسی.....
۸۳	۴-۲-۲-۱- اثر رانتیر.....
۸۳	۴-۲-۲-۱-۱- مکانیسم مالیات.....
۸۵	۴-۲-۲-۲-۱- مکانیسم هزینه ای.....
۸۹	۴-۲-۲-۳-۱- مکانیسم شکل گیری گروهها.....

عنوان	صفحه
۴-۲-۲-۲- اثر سرکوب	۹۰
۴-۲-۲-۳- اثر نوسازی	۹۳
۴-۲-۲-۴- دولت رانتیر و تاثیر آن بر احزاب	۹۸
۴-۲-۲-۵- دولت رانتیر و مشروعیت	۱۰۲
۴-۲-۲-۱-۵- دولت رانتیر و انقلاب مخملی	۱۰۸
۴-۲-۲-۶- دولت رانتیر و مشارکت سیاسی	۱۱۰
۴-۲-۲-۷- دولت رانتیر و وسائل ارتباطات جمعی	۱۱۶
۴-۳- نتیجه گیری فصل	۱۱۸
فصل پنجم دولت رانتیر و توسعه اجتماعی	
۵-۱- مقدمه	۱۱۹
۵-۲- گفتار اول: دولت رانتیر و توسعه اجتماعی	۱۲۰
۵-۲-۱- دولت رانتیر و جامعه مدنی	۱۲۰
۵-۲-۱-۱- دولت رانتیر و سرمایه اجتماعی	۱۳۴
۵-۲-۱-۲- دولت رانتیر و توسعه انسانی	۱۴۱
۵-۲-۲- دولت رانتیر و بوروکراسی	۱۴۴
۵-۲-۳- اقتصاد رانتی و فساد	۱۵۰
۵-۳- گفتار دوم- دولت رانتیر و ماهیت دولت در جمهوری اسلامی ایران	۱۵۴
۵-۳-۱- دوره اول: دولت رانتیر و ماهیت دولت (۱۳۶۰-۱۳۵۷)	۱۵۶
۵-۳-۲- دوره دوم: دولت رانتیر و ماهیت دولت (۱۳۶۸-۱۳۶۰)	۱۵۸
۵-۱-۲-۳- دولت و توسعه	۱۶۳
۵-۱-۱-۲-۳- پیامدهای استراتژی جایگزینی واردات	۱۶۴
۵-۲-۲-۳- دولت و جامعه مدنی	۱۶۶
۵-۳-۲-۳- دولت و بحران اقتصادی	۱۶۶
۵-۳-۳- دوره سوم: دولت رانتیر و ماهیت دولت (۱۳۷۶-۱۳۶۸)	۱۶۸
۵-۱-۳-۳- دولت و ساخت سیاسی	۱۶۹
۵-۲-۳-۳- دولت و بخش خصوصی	۱۷۱

عنوان	صفحه
۵-۳-۲-۱- علل ضعف عملکرد برنامه اول و دوم	۱۷۳
۵-۳-۳- دولت و توسعه	۱۷۶
۵-۳-۴- دوره چهارم: دولت رانتیر و ماهیت دولت (۱۳۸۴-۱۳۷۶)	۱۷۹
۵-۳-۴-۱- ساخت دولت	۱۸۰
۵-۳-۴-۲- دولت و جامعه مدنی	۱۸۲
۵-۳-۴-۳- دولت و توسعه	۱۸۳
۵-۳-۵- دوره پنجم: دولت رانتیر و ماهیت دولت (۱۳۸۹-۱۳۸۴)	۱۸۵
۵-۴- نتیجه گیری فصل	۱۸۶
نتیجه گیری	۱۸۷
منابع و مآخذ	۱۹۷

فهرست جدول ها

صفحه

عنوان

۵۹	جدول ۱-۳- سهم نفت در بودجه (۱۳۵۷-۱۳۸۸)	
۷۴	جدول ۱-۴- وضعیت کیفیت نهادی در ایران (۲۰۰۸-۱۹۹۶)	
۷۵	جدول ۲-۴- وضعیت کیفیت نهادی در خاورمیانه	
۸۵	جدول ۳-۴- سهم درآمدهای مالیاتی در بودجه (۱۳۵۷-۱۳۸۸)	
۸۷	جدول ۴-۴- اندازه دولت مرکزی، عمومی و بخش عمومی (۱۳۵۷-۱۳۸۴)	
۸۸	جدول ۵-۴- مقایسه سهم انرژی در بودجه دولت (۱۳۸۳)	
۸۸	جدول ۶-۴- روند سهم یارانه ها از هزینه های دولتی (۱۳۵۷-۱۳۸۲)	
۸۹	جدول ۷-۴- سهم یارانه های مصرفی، تولیدی و خدماتی (۱۳۵۵-۱۳۸۱)	
۹۱	جدول ۸-۴- اندازه دولت و بودجه شرکت های دولتی (۱۳۶۸-۱۳۸۳)	
۹۳	جدول ۹-۴- میزان و ارزش صادرات نفت کشورهای خاورمیانه و هزینه تسلیحات (۱۹۸۰-۱۹۹۷)	
۹۳	جدول ۱۰-۴- مخارج نظامی کشورهای خاورمیانه (۲۰۰۸)	
۹۴	جدول ۱۱-۴- مخارج امور دفاعی ایران (۱۳۶۸-۱۳۷۸)	
۹۷	جدول ۱۲-۴- ذخایر نفتی در خاورمیانه (۲۰۰۸)	
۱۰۷	جدول ۱۳-۴- شاخص های آزادی اقتصادی ایران (۲۰۰۸)	
۱۰۷	جدول ۱۴-۴- شاخص های آزادی اقتصادی در خاورمیانه (۲۰۰۸)	
۱۱۴	جدول ۱۵-۴- روند تأیید صلاحیت نمایندگی مجلس شورای اسلامی (دوره اول تا هفتم)	
۱۲۵	جدول ۱-۵- ارزش افزوده بخش های مختلف اقتصادی به قیمت ثابت ۱۳۷۶ (۱۳۵۸-۱۳۸۱)	
۱۲۶	جدول ۲-۵- درصد بودجه شرکت های دولتی به منابع بودجه (۱۳۵۷-۱۳۸۴)	
۱۳۳	جدول ۳-۵- اندازه دولت در اقتصاد ایران (۱۳۵۷-۱۳۸۴)	

- جدول ۴-۵- سنجش بینش اجتماعی (۱۳۸۲) ۱۳۵
- جدول ۵-۵- سنجش میزان اعتماد (۱۳۸۲) ۱۳۶
- جدول ۶-۵- سنجش میزان ارزش های اخلاقی (۱۳۸۲) ۱۳۷
- جدول ۷-۵- سنجش میزان مشارکت (۱۳۸۲) ۱۳۸
- جدول ۸-۵- شاخص توسعه انسانی در کشورهای خاورمیانه (۲۰۰۵) ۱۴۲
- جدول ۹-۵- رتبه بندی شاخص انسانی در کشورهای خاورمیانه (۲۰۰۹) ۱۴۴
- جدول ۱۰-۵- روند صعودی افزایش نیروی انسانی در بورکراسی (۱۳۳۵-۱۳۸۵) ۱۴۸
- جدول ۱۱-۵- نیروی انسانی در دستگاه اداری ۱۴۸
- جدول ۱۲-۵- شاخص فساد در کشورهای خاورمیانه (۲۰۰۳-۲۰۰۹) ۱۵۲
- جدول ۱۳-۵- رتبه بندی فساد در کشورهای خاورمیانه (۲۰۰۹) ۱۵۳

فصل اول

کلیات

۱-۱- شرح و بیان مسئله پژوهشی

طی صد سال گذشته نفت نقشی مهم و تعیین کننده در شکل گیری ساختار اقتصاد سیاسی کشور و سرنوشت سیاسی و اقتصادی آن ایفا کرده است که به نوبه خود مانع عمده ای بر سر راه توسعه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در ایران بوده و باعث ایجاد دولت رانتیر با ویژگی های خاص آن در ایران شده است. این عملکرد دو گانه و متضاد بوده است: نفت از یکسو سرمایه لازم برای شبه مدرنیزاسیون را فراهم آورده، به ایران اجازه داده است تا آهنگ توسعه اقتصادی و اجتماعی کاذب و صوری خود را تسریع کند. از سوی دیگر، با تبدیل کردن کشور به صحنه رقابت های ژئوپلیتیک بین المللی، تضعیف استقلال سیاسی کشور و وابسته کردن اقتصاد سیاسی آن به مقتضیات کشورهای دیگر، همچنین تقویت ظرفیت های استبدادی دولت و تعمیق جدایی بین نهاد دولت و جامعه مدنی، ترغیب گسترش دستگاههای نظامی و امنیتی کشور، تقویت سلطه دولت بر اقتصاد، ایجاد مناسبات رانتی، تضعیف انگیزه کار و خلاقیت، ترویج مصرف گرایی و فساد اداری-اقتصادی، سست کردن انضباط مالی، تشدید موج های تورمی اقتصاد، تشویق وابستگی کشور به واردات، ایجاد صنایع ناکارآمد، تضعیف تولیدات داخلی، آهسته کردن نرخ رشد اشتغال و تشدید نابرابری توزیع درآمد، به صورت مانعی جامع در برابر توسعه پایدار و بهنجار کشور عمل کرده است.

رانت تاثیرات گوناگونی بر ساختار سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران گذاشته است که مانعی برای توسعه ایران بوده است. دولت رانتیر با بازتولید وجه سنتی ماهیت دولت در ایران علی رغم وجه شکلی مدرن آن باعث شکاف ذهنی - عینی در جامعه شده است که باعث بوجود آمدن بحران های مختلف در جامعه شده است. شکل گیری یک ساخت متمرکز و مبتنی بر قوانین شخصی و تبدیل دولت به منازعه بازیگران سیاسی باعث شده است دولت کارایی و عملکرد اثر بخشی نداشته باشد. در توسعه سیاسی دموکراسی وجه بارزی دارد زیرا مبتنی بر فرصت های برابر و تحقق شایسته سالاری است. اما در جمهوری اسلامی دموکراسی به معنای واقعی و حداکثری وجود ندارد و دولت توانسته با نگرفتن مالیات چندانی از جامعه در عوض ماهیت نمایندگی جامعه بصورت حداکثری را نداشته باشد. دولت با استفاده از تسهیلات گوناگون و صرف مخارج در جامعه باعث شده در همه امور دخالت کند و مانع بروز گروههای مستقل از دولت شود.

همچنین دموکراسی ابعادی دارد که مهمترین آن احزاب سیاسی مستقل، مشارکت سیاسی واقعی، مشروعیت مبتنی بر رضایت مردم و فضای باز رسانه ای می باشد. در دولت های رانتیر و از جمله ایران احزاب سیاسی مستقل از کنترل دولت وجود ندارد و به طرق گوناگون به دولت وابسته هستند که در این حال نمی توانند کارکرد مثبتی برای اداره جامعه بر مبنای خواست جامعه داشته باشند. در ایران چون احزاب ریشه تاریخی ندارند و برای تحقق مطالبات خود تلاش نکردند و دولت بر آنها سایه انداخته، لذا یا دنباله رو دولت هستند و یا برای اهداف سیاسی به هر نحوی از دولت انتقاد می کنند. همچنین مشارکت سیاسی در ایران نهادینه نشده است که مهمترین دلیل آن وجود دولت حداکثری در جامعه است که مشارکت را فقط در تجهیز سیاست ها، اهداف و ارزش های خود می داند و از آن برای نهادینه سازی ارزش ها و اهداف خود استفاده می کند. در جمهوری اسلامی نیز حاکمیت مشارکت سیاسی را در رای دادن خلاصه کرده است و رقابت واقعی برای آحاد جامعه فراهم نکرده است. در عوض با تشکیل گروههای حامی و همسود مشارکت تجهیزری را با استفاده از ابزارهای مالی و با استفاده از نمادهای ایدئولوژیک رواج داده است.

بعلاوه مشروعیت در دولت های رانتیر بستگی به توزیع رانت در جامعه و بخصوص برای حامیان خود دارد لذا چون این رانت از بازارهای بین المللی کسب می شود و در روند تولیدی جامعه قرار ندارد، هرگونه خللی در آن می تواند عملکرد دولت را مختل و لذا مشروعیت دولت را کاهش دهد. به این معنا جمهوری اسلامی نیز از این قاعده مستثنا نیست و مشروعیت آن بستگی به توزیع رانت در اشکال مختلف مثل یارانه و افزایش حجم دولت از طریق افزایش اشتغال در بوروکراسی دارد. البته نظام جمهوری اسلامی مشروعیت خود را براساس سیستم

انتخاباتی با سازوکارهای ویژه قرار داده که دارای نقایصی است. همچنین فضای باز رسانه ای علی رغم تاکید قانون اساسی در چارچوب خط قرمزها محدود شده است.

همچنین رانت تأثیراتی بر توسعه اجتماعی گذاشته که می تواند روند توسعه را مختل کند. جامعه مدنی مهم ترین رکن توسعه اجتماعی و تحقق آن می تواند توسعه اجتماعی را شتاب بخشد اما در دولت های رانتیر با وجه سنتی، دولت سازی توسط رانت نفتی ایجاد شده و دولت با انحصار رانت سایه سنگینی در جامعه داشته است و همین طور با عنایت به اندازه دولت در اقتصاد می توان گفت جامعه مدنی نمی تواند در متن یک دولت تحصیلدار شکل بگیرد. در جمهوری اسلامی نیز جامعه مدنی به عنوان واسط دولت و جامعه پویا و واقعی وجود ندارد و دولت توانسته با درآمدهای نفتی و توزیع آن در جامعه توسط سیستم بوروکراسی پیچیده، از ایجاد پایگاههای اقتصادی مستقل از دولت که بستر جامعه مدنی است، جلوگیری کند. همچنین بدلیل نبود جامعه مدنی آگاهی، مشارکت و اعتماد که از ارکان سرمایه اجتماعی است، به سطح نازلی تنزل می یابد. همچنین قشربندی اجتماعی نیز تحت تأثیر دولت و سیاست های توزیعی آن قرار می گیرد و وابستگی به دولت معیار قشربندی اجتماعی است. البته نباید صرفاً به عامل اقتصادی و تک علتی به قضایا نگاه کرد و عوامل مختلف را نیز در نظر گرفت. در بحث دولت رانتیر و بطور کلی در ادبیات رانتیرسم استدلال اصلی این است که رانت بر توسعه سیاسی و اجتماعی جوامع موثر عمل می کند و به این معنا رساله درصدد است تا به صورت خاص این تأثیرات را در مورد ایران بحث کند و آسیب ها و چالش های فراروی جامعه و دولت را در جمهوری اسلامی بررسی کند.

۱-۲- واژه ها و اصلاحات کلیدی

۱-۲-۱- رانت^۱

رانت را به معنای در آمد مازاد بر هزینه فرصت های از دست رفته تعریف نموده اند. همچنین اضافه در آمد یک عامل تولید نسبت به درآمدهای همان عامل در شرایط رقابت کامل نیز در تعریف رانت آمده است. (حیدری، ۱۳۷۴: ۴۴). برخی اقتصاددانان رانت را دریافتی حاصل از فعالیت های غیر مولد دانسته اند. در آمدی که از مواهب طبیعی یا مالکیت منابع طبیعی حاصل می شود رانت به شمار نمی آید چون برخلاف مزد و سود، در نتیجه تلاش به دست نمی آید. (نصری، ۱۳۸۰: ۱۸۲). رانت به شیوه ای متفاوت از سود و دستمزد، در ترکیب قیمت کالاها

^۱ Rent

کالاها داخلی می شود. دستمزدها و سودهای بالا یا پایین سبب بالا یا پایین رفتن قیمت می شود اما رانت بالا مسبب قیمت بالا یا پایین نیست بلکه نتیجه آن است (حاج یوسفی، ۱۳۷۶: ۱۵۲).

در این رساله مفهوم رانت را درآمد از مواهب طبیعی یا مالکیت منابع طبیعی در نظر گرفته شده که حاصل تلاش تولیدی جامعه نمی باشد.

۱-۲-۲- دولت رانتیر^۱

هر دولتی که قسمت عمده درآمد خود را از منابع خارجی و به شکل رانت دریافت کند، دولت رانتیر نامیده می شود. به عبارت دیگر، دولتی رانتیر است که به دلایل خاصی از فروش کالاها و خدمات با قیمت های بسیار بالاتر از هزینه تولید آنها، درآمد مستقیمی دارد. دولت رانتیر دولتی است که مقادیر قابل توجهی از رانتهای خارجی را به شکل منظم دریافت می دارد. ویژگیهای عمده دولت رانتیر از این قرار است: ۱- هر کشوری که ۴۲٪ یا بیشتر از کل درآمد یا ۱۰٪ از تولید ناخالص ملی اش از رانت خارجی باشد ۲- این رانتهای باید از خارج کشور تامین شود. به عبارت دیگر، رانت هیچگونه ارتباطی با فرایندهای تولیدی در اقتصاد داخلی کشور ندارد. ۳- در یک دولت رانتیر تنها درصد بسیار کمی از نیروی کار درگیر تولید رانت می باشند و بنابراین اکثر افراد جامعه دریافت کننده یا توزیع کننده رانت هستند ۴- دولت رانتیر دریافت کننده اصلی رانت خارجی است و در هزینه نمودن آن نقش اساسی ایفا می نماید (Beblawi, 1987, 45-50).

۱-۲-۳- توسعه سیاسی^۲

توسعه سیاسی به معنای ساخت دولت مدرن از طریق ساختار تولیدی و فرهنگ مدرنیته. و تحقق دموکراسی از طریق نهادینگی مشروعیت با استفاده از مشارکت سیاسی احزاب مستقل و فضای آزاد رسانه ای می باشد. همچنین توانمندی قابلیت ها از طریق فرصت های برابر و ایجاد ساختار اقتصادی تولیدی در جهت تحقق حقوق سیاسی و اجتماعی در تعریف توسعه سیاسی آمده است. (ساعی، ۱۳۸۴: ۲۳)

^۱ Rentier State

^۲ Political Development

۱-۲-۴- توسعه اجتماعی^۱

توسعه اجتماعی به معنی وجود جامعه مدنی می باشد که مستقل از دولت و در روند ظرفیت های جامعه و سیستم تولیدی بوجود می آید که مهمترین رکن آن سرمایه اجتماعی بر پایه آگاهی، مشارکت و اعتماد عمومی می باشد. هم چنین قشربندی اجتماعی منبعث از خودآگاهی طبقاتی و وجود یک بورکراسی مدرن بر مبنای صلاحیت و قابلیت های فردی و با بهره وری بالا و فساد پایین از ارکان آن می باشد (جباری، ۱۳۸۲: ۷۸-۷۵)

۱-۳- پیشینه تحقیق

ازغندی (۱۳۸۵) در کتاب درآمدی بر جامعه شناسی سیاسی ایران نظریه دولت تحصیلدار را نسبت به سایر نظریات برای فهم دولت در جمهوری اسلامی مناسبتر می داند و ماهیت سیاست و حکومت جمهوری اسلامی را رانتهیر می خواند که دارای پویای سیاسی و اجتماعی خاصی است که روند توسعه را کند کرده است و اعتقاد دارد که دولت جمهوری اسلامی گسترده تر از قبل ماهیت تحصیلداری پیدا کرده است و ملاحظات سیاسی و ایدئولوژیکی ویژگی دولت توزیعی را در دولت اسلامی گسترش داده است.

کرم نجفی (۱۳۸۴) در پایان نامه خود تاثیر درآمدهای نفتی بر سیاست اقتصادی ایران در دو دهه ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰ میپردازد و نقش دولت در رشد اقتصادی و شرایط انحصاری در بازار ایران و تضعیف بخش خصوصی را بررسی می کند.

قدیرنصری (۱۳۸۰) در کتاب نفت و امنیت ملی جمهوری اسلامی به پویای امنیتی کشور در شرایط برخورداری برخورداری از ثروت نفت می پردازد. برای ترسیم این سیمای امنیتی، رهیافت اقتصاد سیاسی به کار گرفته و تلاش علمی او بر این بوده که نفت نه صرفاً به عنوان متغیر اقتصادی بلکه به مثابه مولفه ای سیاسی مورد بررسی قرار گیرد. چرا که نویسنده معتقد است که این ماده حیاتی صفحات فرهنگی، اجتماعی و به طور کلی امنیتی ایران را رقم زده است و برای این مورد، مکانیسم کارکرد نفت در حیات امنیتی ایران طی مقطع بیست سال (۱۳۵۷-۱۳۷۸) را بررسی می کند.

حاج یوسفی (۱۳۷۸) در کتاب نفت، دولت و توسعه اقتصادی می گوید: دولت جمهوری اسلامی به رغم تفاوت های که با دولت پهلوی دارد، با توجه به سهم درآمدهای نفتی کشور نسبت به کل درآمد عمومی باید یک دولت تحصیلدار نامید. حاج یوسفی با تاسی از الگوی لوسیانی بین فرایند آزاد سازی اقتصادی دوره ریاست

^۱ Social Development

جمهوری هاشمی (۱۳۶۸-۱۳۷۶) و آزاد سازی نسبی دوره ریاست جمهوری خاتمی پس از ۱۳۷۶ با تمرکز بر ماهیت دولت تحصیلدار رابطه برقرار ساخته و تحقق شرایط آزاد سازی نسبی را همانند آزاد سازی اقتصادی سال های ریاست جمهوری هاشمی ناشی از افول ماهیت تحصیلدار دانسته است.

در نوشته های که در مورد دولت رانتیر در جمهوری اسلامی موجود است بیشتر از بعد اقتصادی می باشد اما در این رساله سعی شده است مجموعه عوامل سیاسی اقتصادی و اجتماعی براساس یک سری آمار از کشورهای رانتیر خاورمیانه مد نظر قرار گیرد و بعلاوه از تقلیل گرایی که به یک بعد نظر دارد به دور است.

۴-۱- اهداف تحقیق

تبیین مفهوم رانت و دولت رانتیر

تبیین نقش درآمدهای نفتی و رانتیسم بر عدم توسعه سیاسی و اجتماعی در جمهوری اسلامی

۵-۱- اهمیت و ارزش تحقیق

این رساله با تاکید بر ساخت اجتماعی جوامع گوناگون و تفاوت های فرهنگی در دولت های رانتیر به بررسی موردی جمهوری اسلامی پرداخته است و با بررسی قدرت اجتماعی در این مدل اقتصاد سیاسی به سایر متغیرهای مستقل و عوامل شتاب دهنده به غیر از عوامل اقتصادی پرداخته است. همچنین با استفاده از آمار و ارقام اقتصادی سعی شده رابطه دولت رانتیر با عدم توسعه سیاسی و اجتماعی در جمهوری اسلامی بیان شود.

۶-۱- سوالات تحقیق

دولت رانتیر چه نقشی در توسعه سیاسی و اجتماعی در جمهوری اسلامی ایفا کرده است؟

۷-۱- فرضیه ها (در صورت لزوم)

دولت رانتیر با باز تولید وجه سنتی دولت در ایران نقش بارزی در عدم توسعه سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی بازی کرده است.